

2. Ганашук-Єфіменко, Л. М. Оцінка ефективності управління розвитком інноваційного потенціалу підприємств, об'єднаних у кластер [Текст] / Л. М. Ганашук-Єфіменко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 9 (99). – С. 86–95.

3. Економіка і організація інноваційної діяльності [Текст] : навч. посібник / І. І. Циголик [та ін.]. – К. : ЦНЛ, 2004. – 128 с.

4. Портер, М. Международная конкуренция [Текст] : учеб. пособ. / М. Портер. – М. : Международные отношения, 1993. – 896 с.

5. Инновации [Текст] : уч. пособ. [для экон. спец. вузов] / А. В. Барышева [и др.] ; под общ. ред. А. В. Барышевой. – 2-е изд. – М. : Дашков и К, 2008. – 380 с.

6. Ганашук-Єфіменко Л. М. Формування промислових кластерів як ефективний напрям розвитку економічного регіону [Текст] / Л. М. Ганашук-Єфіменко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 11 (101). – С. 151–158.

Отримано 31.03.2010. ХДУХТ, Харків.

© Л.Л. Носач, Ю.О. Храмцова, 2010.

УДК 339.166.5

Ю.О. Гаркуша, канд. екон. наук. (НАКУ, Харків)

Н.М. Гаркуша (ХДУХТ, Харків)

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ЯК ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

На основі систематизації наукової економічної літератури по проблемі інтелектуального капіталу зроблено аналіз та розкрито зміст інтелектуального капіталу як економічної категорії, показано його місце в зростанні доходності підприємств.

На основе систематизации научной экономической литературы по проблеме интеллектуального капитала проведен анализ и раскрыто содержание интеллектуального капитала как экономической категории, показано его место в увеличении доходности предприятий.

Systematization of scientific economic literature on intellectual capital problems was used as the basis for the analysis and explanation of intellectual capital as an economic category as well as for the illustration of its role in the increase of enterprises profitability

Постановка проблеми у загальному вигляді. Інноваційний спосіб розвитку економіки в значній мірі залежить від використання інтелектуального капіталу. Принципова різниця між сучасною і минулою економічною практикою полягає в тому, що в минулому технологічному підході основою економічного потенціалу країни, фірми була матеріально-технічна база виробництва. На цьому уявленні проводилась вся система аналізу відтворювальних процесів, у тому числі

й підхід до господарської ефективності. Критерієм економічних результатів виступали обсяги віддачі речових елементів виробництва.

Основою сучасного розвитку економіки країни стає здатність виробництва до ефективних якісних і структурних зрушень, що безпосередньо має зв'язок з інтелектуальним капіталом, який потребує глибокого вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інтелектуального капіталу, в тій чи іншій мірі, знайшли своє відображення у вітчизняній і зарубіжній економічній літературі у працях А. Чухно, Е. Бородіна, А. Кендюхова, А. Бутнік-Сіверського і А. Красовської, Е. Панченко і А. Харкянена, О. Грішнова, Є. Марчука, Л. Едісона, М. Мелуна.

Зокрема Е. Бородін звертає увагу лише на людський капітал як специфічний вид капіталу. На відміну від фізичного капіталу, що має матеріально-речовий вираз, людський капітал у формі знань, здібностей, трудових і життєвих навичок неможливо побачити і відчутти [1, с. 50].

Більш переконливими в своїх поглядах є А. Бутник-Сіверський, А. Красовська. Вони вважають, що інтелектуальний капітал – це один з різновидів капіталу, який має відповідні ознаки капіталу і одночасно відтворює властиву тільки йому (інтелектуальному капіталу) специфіку і особливості [2, с. 33].

Академік А. Чухно розкрив специфіку інтелектуальної власності, відводячи їй визначальну роль у постіндустріальній економіці, поставив низку проблем з оцінки складових інтелектуального капіталу [3; 4].

Мета та завдання статті. Огляд літературних джерел свідчить про те, що термін інтелектуальний капітал все частіше використовується у науковій економічній літературі, не має достатнього обґрунтування його як економічної категорії.

Метою статті є дослідження економічної категорії інтелектуальний капітал і дати йому наукове обґрунтування. Для досягнення поставленої мети провести систематизацію накопичених наукових джерел з проблеми інтелектуального капіталу, виявити найбільш характерні риси і надати йому кількісну і якісну оцінку як економічній категорії. Це сприятиме підвищенню ефективності його використання в суспільному виробництві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення постіндустріальної стадії як вищого ступеня цивілізаційного прогресу призвело до поглиблення суперечностей між новим, прогресивним, власним вищою стадії та старим характерним лише для індустріальної

епохи. Інтелектуальний капітал і пов'язані з ним інтелектуально-інформаційні технології зумовлюють поширення інтелектуальної праці, змінюють роль людини у виробництві. Якщо раніше вона виступала в ролі придатку до машини, і поряд з капіталом ставала чинником виробництва, то нині ситуація істотно змінюється. Людина зі своїми знаннями, освіченістю і професіоналізмом зумовили появу нової категорії – людський капітал, яка визначає розвиток і удосконалення виробництва. Рушійною силою інтелектуальної економіки стає інтелектуальний капітал. Він не виник несподівано. Його змістом є знання, інформація, які поступово нагромаджувались і використовуються у власних інтересах. Проте найбільші зміни зв'язані з розгортанням промислової революції. Дракер П. виділив три її етапи. На першому етапі промислової революції знання використовувались для розробки знарядь праці, машин, виробничої технології та нових видів готової продукції. На другому етапі, який розпочався з 1880 р. і досяг своєї кульмінації наприкінці другої світової війни, знання почали використовуватись у трудовій діяльності, що призвело до революційних змін у продуктивності праці. На третьому етапі, після другої світової війни, знання стали використовуватись у сфері самого знання, що призвело до революції в управлінні [5, с. 7-71]. Доповнюючи П. Дракера академік А. Чухно, на наш погляд, справедливо вважає, що цей процес почався ще у стародавньому світі, але набув глобального та інтенсивного характеру з початком промислової революції та продовжується до цього часу [3, с. 48]. Тому виникнення інтелектуального капіталу – є закономірним результатом розвитку науки і технології, глибокого проникнення його у процес виробництва, піднесення ролі і значення науки, людського розуму, інформації і знань у розвитку економіки та суспільства в цілому [3, с. 48].

В економічній літературі виділяються три підходи до визначення поняття інтелектуального капіталу: структурний, функціональний і термінологічний.

Сутність структурного підходу полягає в спробі дати визначення інтелектуальному капіталу через розкриття його структури. На думку Д. Даффі інтелектуальний капітал це сукупні знання, якими володіє організація в образі своїх співробітників, а також у вигляді методології, патентів, архітектур та взаємозв'язків. Робиться одна із перших спроб дати методологічне визначення категорії.

Клейтон Д. і Прусак Л. визначають інтелектуальний капітал як інтелектуальний матеріал, що використовується для виробництва більш цінного майна [6, с. 54]. На наш погляд, не слід звужувати інтелектуальний капітал тільки до інтелектуального матеріалу, який вико-

ристовується для виробництва більш цінного продукту. Необхідно також враховувати людський капітал з його знаннями, досвідом, умінням.

Функціональне визначення інтелектуального капіталу дає Х. Макдональд. На його думку інтелектуальний капітал – це знання, які є в організації та можуть використовуватись для отримання різних переваг перед конкурентом [6, с. 54-62]. Дане визначення інтелектуального капіталу не повністю відповідає його сутності. Не враховує воно інші сторони такі як управління, корпоративна культура торгової марки, що теж відносяться до інтелектуального капіталу.

Деякі автори інтелектуальний капітал використовують як термін для визначення нематеріальних активів, без яких компанія не може існувати не розкриваючи його зміст.

Необхідно мати на увазі, що базовою категорією для інтелектуального капіталу є капітал. Ці два поняття мають як спільні риси, так і відмінності.

Капітал на поверхні економічного життя виступає як гроші, самозростаюча вартість. Так розуміли категорію капітал меркантилісти, бо вони обмежувались сферою обігу і тому для них капітал – це гроші.

Класики економічної теорії зосередили свою увагу на сфері виробництва. Зокрема Д. Рікардо вважав, що капітал є та частина багатства країни, яка вживається у виробництві та складається з їжі, одягу, інструментів, сировини, матеріалів, машин тощо, необхідних для того, щоб привести в рух працю [9, с. 86].

В умовах капіталістичного ладу основою суспільно-економічних відносин є приватна власність на засоби виробництва певної частини суспільства, проте основна його частина – позбавлена засобів виробництва і змушена продавати свою робочу силу, створюючи додаткову вартість для власників засобів виробництва. Таким чином, капітал – це не річ, а виробничі відносини, які втілені в речах і надають цим речам специфічного суспільного характеру. Це означає що тільки за певних умов засоби виробництва, як власність окремих осіб, корпорацій держави є носієм певних виробничих відносин. Фізичний капітал, поєднується з працею, перетворюється у чинник виробництва, який використовується для створення товарів, послуг. Він сам є продуктом виробництва.

Складовою економічної категорії капітал є інтелектуальний капітал. У нього входять знання, які невідокремлені від людини і використовуються нею, та друга частина цього капіталу, яка утворює об'єктивні умови застосування цих знань для підвищення конкурентоспроможності та ефективності виробництва фірми. Знання, які викори-

стовуються на практиці стають безпосередньо продуктивною силою суспільства. Пізнання суті інтелектуального капіталу потребує використання тих же методів, що і для фізичного капіталу.

Поділяємо думку ряду економістів, які вважають що інтелектуальний капітал складатиметься з двох частин: людського капіталу і структурного. Даний підхід лежить в основі нашого аналізу категорії інтелектуальний капітал.

Як засвідчує практика в різних економічних системах людські можливості є визначальними в досягненні конкретної мети. Це призводить до посилення ролі людського капіталу в інтелектуальному капіталі.

Людський капітал – це здатність людей до участі в процесі суспільного виробництва, сукупність втілених у них потенційних можливостей приносити дохід. Його складовими є безпосередньо людина, її природні здібності, здобута освіта, професійні знання, кваліфікація та навички.

Людина за своєю природою, як фізична і соціальна істота, є носієм як певних індивідуальних здібностей, таланту, так і накопичених суспільних якостей, які вона набуває в процесі суспільної життєдіяльності, витрачаючи для цього певні фізичні, матеріальні та фінансові ресурси. Природні здібності людини і природні суспільні якості за своєю економічною роллю подібні природним ресурсам і фізичному капіталу. У початковому стані людина, як природний ресурс, не приносить ніякого економічного ефекту. Лише після певних затрат і підготовки формуються людські ресурси, які потенційно можуть приносити дохід, подібно фізичному капіталу. Ми погоджуємося з думкою Е. Бородіна, що поняття людський капітал і людські ресурси нетотожні. Людські ресурси потенційно можуть стати капіталом лише в тому випадку, коли вони будуть приносити реальний дохід і створювати багатства, тобто коли людина має можливість застосувати себе у суспільному виробництві шляхом власноручної організованої діяльності, або ж продажу своєї робочої сили підприємцю. Тільки на цій основі доцільно використовувати власні уміння, знання, фізичні здібності, фізичну енергію [1, с. 49].

Для перетворення людських ресурсів у діючий капітал, необхідні певні умови, які б могли забезпечити реалізацію людського потенціалу в результатах діяльності. До них відносяться отримання диплому і початку трудової діяльності, отримання професійної кваліфікації та життєвого досвіду. Тому людський капітал представляє собою нематеріальні блага довгострокового користування, які накопичуються і реалізуються внаслідок творчої діяльності людини.

Спільні риси людського капіталу з фізичним капіталом полягають в тому, що він здатний збільшувати можливість суспільства у виробництві товарів і послуг, є результатом виробничого процесу і приносить дохід протягом певного часу.

На відміну від фізичного капіталу, що має матеріально-речову форму, людський капітал у формі знань, здібностей, трудових навичок не має матеріальної основи. Цим відрізняється і амортизація людського капіталу від фізичного. На початковому етапі функціонування людського капіталу за рахунок фізичної зрілості та накопиченого виробничого досвіду економічна цінність запасу знань, здібностей і трудових навичок не зменшується, як це відбувається з фізичним капіталом, а навпаки – зростає. У часі спостерігається підвищення цінності людського капіталу, зокрема безперервно зростає виробничий досвід. Дослідження вчених-економістів показують, що до кінця другого десятиріччя виробничого стажу темпи фізичного і матеріального зносу запасу знань і кваліфікації починають прискорюватись, що є реальним обезціненням людського капіталу подібно обезціненню фізичного капіталу. Проте завершення трудової діяльності не означає повну амортизацію накопиченого людиною запасу знань і навичок, це не означає, що цей запас підлягає повному зносу і обезціненню. Автоматизація матеріально-речових засобів виробництва будується таким чином, щоб до кінця терміну служби повністю перенести вартість фізичного потенціалу на вироблену продукцію. Прискорене відтворення фізичного капіталу потребує постійного оволодіння новими знаннями, тобто постійного оновлення людського капіталу.

Не менш важливою складовою інтелектуального капіталу є структурний капітал, який включає програмне забезпечення, організаційну структуру, патенти, торгові марки і все те, що дозволяє робітникам компанії реалізовувати свій професійний потенціал. На відміну від людського капіталу він може бути власністю окремої особи, компанії, держави і підлягає куплі-продажу. Структурний капітал у цілому чи його окремі елементи можуть бути скопійовані, відновлені або відчужені на користь окремої особи чи іншої фірми.

Тому, на наш погляд, саме створений інтелектуальний продукт набуває права інтелектуальної власності: об'єктами інтелектуальної власності можуть бути будь-які результати інтелектуальної творчої діяльності, які, за певних умов можуть означати законодавчо визнаним умовам охороноздатності.

Інтелектуальний продукт у процесі формування та введення в господарський обіг проходить наступні етапи: інформаційну сферу,

оформлення заявки, перевірку умов охороноздатності, отримання охоронного документа, оцінку прав введення в господарський обіг.

Собівартість інтелектуального продукту визначається індивідуальними затратами праці з залученням відповідних матеріальних ресурсів, в умовах досягнутого на конкретному підприємстві або закладі науково-технічного рівня виробництва. Вартість інтелектуального продукту в загальному вигляді – це затрати суспільно необхідної праці, і на кожному рівні науково технічного прогресу, інноваційного прориву вони будуть мати відповідний розмір.

У разі створення інтелектуального продукту використовується людський капітал. У ринковій економіці людський капітал стає товаром, який має споживну вартість і вартість. Інтерес людського капіталу полягає в тому, щоб продавати послуги праці з метою отримання джерел для свого існування і зацікавленість підприємця в споживанні вартості людського капіталу. Споживна вартість цього товару проявляється в тому, що в процесі його споживання людський капітал не зникає, а створює нову вартість більшу, ніж вартість самого товару – людський капітал.

Відтворення людського капіталу потребує суспільно необхідних витрат у відповідних умовах. При цьому, слід мати на увазі, що для відтворення інтелектуального капіталу необхідні більші витрати ніж для відтворення фізично потрібних працівнику життєвих засобів. Це пов'язано з тим, що для відтворення більш складної праці робітнику необхідно мати відповідний рівень освіти та кваліфікації, що потребує додаткових витрат на інтелект. На відміну від звичайних товарів людина, як носій інтелекту історично розвивається, в зв'язку з чим на розмір її вартості впливає моральний, історичний і соціальний чинники.

Тому вартість людського капіталу, виражена в грошах, має форму ціни. Заробітна платня, винагородження (дохід) – це грошовий вираз вартості й ціни робочої сили, та результатів її функціонування. Це характеризує корисний ефект від використання людського капіталу.

Ресурсна складова інтелектуального капіталу характеризує тільки інтелектуальний потенціал підприємства і ще не гарантує отримання додаткової вартості, яка створюється у разі здійснення руху інтелектуального капіталу у виробничій системі. Інтелектуальний потенціал і інтелектуальний капітал мають відповідні відмінності. Якщо інтелектуальний капітал є засобом досягнення цілі, то інтелектуальний потенціал – можливість її досягнення. На думку А. Кендюхова – це можливості, які пропонуються інтелектуальними ресурсами в даний час і в майбутньому можуть бути використані для вирішення якої-небудь

проблеми чи для досягнення певної мети. Це ще не означає, що такі можливості будуть коли-небудь реалізовані. Тому базовою функцією інтелектуального капіталу – є створення нової вартості [7, с. 31].

Вартість структурного капіталу знаходить своє місце у балансі фірми у вигляді низки статей, які зазначаються як капіталізовані затрати на науково-дослідні та конструкторські розробки, або ціни сплаченої за окремі права інтелектуальної власності у вигляді ліцензій чи патентів. Придбані права власності стають активами фірми і знаходять своє відображення як основний засіб.

Людський капітал як частка пасивів є борговим зобов'язанням. Пошук інструментів і методик визначення вартості людського капіталу – завдання дуже складне. Сучасні спеціалісти в галузі інтелектуального капіталу пропонують оцінювати його за напрямками, по середнім показникам, які мають грошове вираження.

У цілому пропонується обчислення інтелектуального капіталу здійснювати наступним чином: з ринкової вартості вирахувати преїскурантну вартість акцій і отримати вартісну форму інтелектуального капіталу, тобто інтелектуальної власності на всіх інших нематеріальних активів. Існує також інший варіант визначення вартості активів, які неможна побачити, – шляхом підрахунку перевищення прибутку компанії, яка має інтелектуальний капітал, над прибутком компанії що застосовує ті самі відчутні активи, але не використовує невідчутні чинники. Наприклад, прибуток фірми, яка має торгову марку і тим самим створює відповідний імідж, вищий ніж у її конкурентів, що не мають торгової марки.

На наш погляд, для визначення методів оцінки інтелектуального капіталу в балансі фірми можна піти шляхом поєднання об'єктивних вартісних показників, які давно відомі, та суб'єктивних індивідуальних оцінок, виражених через попит і пропозицію, а також граничний доход на одиницю витрат.

Якщо ж основою оцінки стає не поточна, а потенційна суб'єктивна корисність блага, то ціни визначаються вже не сукупністю відомих чинників, що спостерігаються, а низкою обставин, які неможливо прогнозувати. Відповідно і ризики нині стають не лише неминучими супутниками, але і самим змістом ринкової активності.

Формування інтелектуального капіталу потребує його інвестування. Вкладення в інтелектуальний капітал грошової, або іншої форми мають доцільний характер, сприяють росту продуктивності праці та підвищенню ефективності виробництва.

У сучасних умовах економічний розвиток країни в значній мірі залежить від володіння якісним інтелектуальним капіталом і основною

його складовою людським капіталом. Відносне значення чинників виробництва призвело в ХХ ст. до радикальних змін. Карневел Е. вважає, що людські ресурси взяті в ретроспективі заміщують собою інші. У 1890 р. на частку ресурсів отриманих від землі, включаючи мінеральні, енергетичні та харчові припадало 50% валового внутрішнього продукту, у 1957 р. – лише 13%. До початку 80-х років – вже менше 10%. І на той час віддача від людських ресурсів досягла 4/5 всього внутрішнього продукту [8, с. 115].

Приведене дослідження дозволяє дати визначення інтелектуального капіталу як об'єктивної економічної категорії. Інтелектуальний капітал – це здатність створювати нову вартість за допомогою людського та машинного інтелекту, або ж залученим інтелектуальним продуктом і отримувати прибуток в умовах конкуренції.

Відповідно інтелектуальний капітал можна класифікувати за наступними ознаками: за роллю у виробничо-господарському процесі і за типами приналежності.

За роллю у виробничо-господарському процесі інтелектуальний капітал поділяється на основний (знання, кваліфікація, досвід співробітників, торгові марки, патенти, ліцензії) та той, що забезпечує прийняття рішень (організаційної структури, корпоративної культури, тощо).

За типами приналежності інтелектуальний капітал буває невідчужений від його носія, або ж відчужений, який може бути скопійований, проданий чи відданий в оренду.

Висновки. На основі аналізу зроблено спробу поглибленого трактування інтелектуального капіталу як економічної категорії, розкрито його сутність, виясняються проблеми пов'язані з визначенням вартості інтелектуального капіталу з урахуванням ринкового механізму. Це сприятиме розширенню наукової бази для розробки методологічних положень по проблемах використання інтелектуального капіталу.

Список літератури

1. Бородин, Е. Человеческий капитал как основной источник экономического роста [Текст] / Е. Бородин // Экономика Украины. – 2003. – № 7. – С. 48–53.
2. Бутник-Сиверский, А. Теоретические принципы интеллектуальной инновационной деятельности на предприятии [Текст] / А. Бутник-Сиверский, А. Красовская // Экономика Украины. – 2004. – № 12. – С. 31–37.
3. Чухно, А. Интеллектуальный капитал: суть, формы и закономерности [Текст] / А. Чухно // Экономика Украины. – 2002. – № 11. – С. 48–55.
4. Чухно, А. Интеллектуальный капитал: суть, формы и закономерности [Текст] / А. Чухно // Экономика Украины. – 2002. – № 12. – С. 61–67.
5. Дракер, П. Посткапиталистическое общество [Текст] / П. Дракер, // Новая постиндустриальная волна на Западе. – М. : Academia, 1999 – С.70–71.

6. Комаров, И. Интеллектуальный капитал [Текст] / И. Комаров // Персонал. – 2000. – № 5 – С. 54–62.

7. Кендюхов, А. Гносеология интеллектуального капитала [Текст] / А. Кендюхов // Экономика Украины. – 2003. – № 4. – С. 28–34.

8. Исаенко, А. Н. Человеческий капитал в современной экономике. [Текст] / А. Н. Исаенко // США – Канада : ЭПК. – 2000. – № 2 – С. 116.

9. Рикардо, Д. Сочинения [Текст]: в 2 т. / Д. Рикардо. – М. : Госполитиздат, 1995. – Т.1. – С. 86.

Отримано 31.03.2010. ХДУХТ, Харків.

© Ю.О. Гаркуша, Н.М. Гаркуша, 2010.

УДК 330.14:658.14

М.С. Компанцев, асп.

РЕСУРСНИЙ ОБМІН У ГЕНЕРАЦІЇ КЛІЄНТСЬКОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Визначено основні складові та вектори ресурсного обміну в системі «ПРТ-клієнт». Класифіковано ресурсний обмін в системі клієнтських відносин, окреслено елементи клієнтського капіталу як специфічного ресурсу підприємства роздрібною торгівлі.

Определены основные составляющие и векторы ресурсного обмена в системе "ПРТ-клиент". Классифицирован ресурсный обмен в системе клиентских отношений, очерчены элементы клиентского капитала как специфического ресурса предприятия розничной торговли.

The main components of the vectors of resource sharing in the "retail trade enterprise (RTE) - client". Classified resource sharing in a client-RTE relations, outlined the elements of client capital as a specific resource retail trade enterprise.

Постановка проблеми в загальному вигляді. У сучасних умовах загострення конкурентної боротьби актуальним є впровадження інноваційних механізмів організації функціонування підприємства торгівлі. Залучення ресурсних можливостей стейкхолдерів є ефективним засобом розширення доступних джерел розвитку підприємства торгівлі, це сприяє оптимізації використання потенціалу підприємства та дозволяє задіяти додаткові важелі підвищення ефективності діяльності підприємства та підвищити його конкурентоспроможність. Ресурсний обмін пронизує всі сфери діяльності суб'єктів економічної діяльності та є об'єктом управління. За рахунок управління ресурсним обміном підприємство роздрібною торгівлі має можливість цілеспрямовано регулювати наявні ресурсні потоки з метою максимізації ефективності та успішного розвитку підприємства.